

**თურქეთის რესპუბლიკის მარმარილოს გლეხის
რეპროდუქციის ეთნოგრაფიული მემკვიდრეობით დასახლებული
ბარიტორიის ისტორიული ღმერთების საკითხები**

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში კავკასიიდან მოსახლეობის იძულებითი გადასახლება ოსმალეთის იმპერიაში მუშაჭიროების სახელითაა ცნობილი. რუსეთ-თურქეთის ომის დასრულების შემდეგ, 1879 წლის 27 იანვარს, რუსეთსა და ოსმალეთს შორის კონსტანტინეპოლის ზავი გაფორმდა. ზავის მე-7 მუხლი ითვალისწინებდა მოსახლეობის თავისუფალ გასახლებას თურქეთში. ხელშეკრულება ითვალისწინებდა 1882 წლის 3 თებერვლამდე ემიგრაციის დასრულებას. ხელშეკრულების ვადის გასვლის შემდეგ დარჩენილი მოსახლეობა რუსეთის ქვეშევრდომად ითვლებოდა.

კონსტანტინეპოლის ტრაქტატის გამოქვეყნებიდან განსაკუთრებული მასობრივი ხასიათი მიიღო მუშაჭირობამ ყარსის ოლქიდან, საიდანაც თითქმის სამჯერ მეტი მოსახლეობა გადასახლდა ოსმალეთში, ვიდრე ბათუმის ოლქიდან.

ბათუმის ოლქიდან მოსახლეობის გასახლებაში გადამწყვეტი როლი ითამაშეს თურქმა მოხელეებმა და აგენტებმა, რომლებიც ყველა ხერხს იყენებდნენ იმისათვის, რომ მოსახლეობა გადაესახლებინათ, ისინი ქრთამით, რელიგიურ თემებზე სპეკულირებით, ძალადობით მოსახლეობას ერეკებოდნენ თავიანთი მამაპაპეული მიწა-წყლიდან.

ბათუმის ოლქიდან ყველაზე ფართო მასშტაბით გასახლება ქობულეთიდან მოხდა; ქობულეთი ყველაზე ახლოს ეკონომიკურად და ნათესაობრივად გურიასთან იყო გადაჯაჭვული და მიწათმოქმედებით ამ რეგიონში ყველაზე დაწინაურებული იყო. საოცარია, მაგრამ სწორედ აქედან გასახლდა ყველაზე მეტი მოსახლეობა. შამშუ მევრელიძის ცნობით, 1879 წელს გასახლების შემდეგ ქობულეთში 2000 მცხოვრებიდან 500 დარჩენილიყო, ხოლო მახლობელი სოფლები სრულიად გაჩანაგებული და გაპარტახებული იყო.

ომის დამთავრების შემდეგ რუსეთი კავკასიური სამფლობელოების კოლონიზაციას აქტიურად შეუდგა. ახლადშეერთებული ტერიტორიის მოსახლეობას უფლება ეძლეოდა სამი წლის განმავლობაში გაეყიდა ქონება და ოსმალეთში გადასახლებულიყო.

რუსეთის ჯარის ნაწილებმა ბათუმი უკვე ომის დამთავრების შემდეგ, აგვისტოში დაიკავეს. რუსეთის ჯარის ნაწილების მიერ ბათუმისა და ყარსის ოლქების დაკავების შემდეგ მოსახლეობაში შეიმჩნეოდა მოლოდინი, რომ რუსეთის ჯარები ამ მხარეებს მალე დატოვებდნენ, მაგრამ როდესაც ყველაფერი გაირკვა, მაჰმადიანი მოსახლეობა მშობლიური მხარის დატოვებისათვის ზრუნვას შეუდგა. რუსეთის იმპერიის ხელისუფლება ამ პროცესს ხელს არ უშლიდა, პირიქით, ხელსაც უწყობდა.

1878 წ. 1 სექტემბერს გენერალ-მაიორი კ. კომაროვი დაინიშნა ბათუმის ოლქის გუბერნატორად. იმავდროულად, კ. კომაროვს შეატყობინეს, რომ

მისდამი რწმუნებული ოლქის მოსახლეობას თუ ოსმალეთში გადასახლების სურვილი ექნებოდა, ამაში ხელი არ უნდა შეეშალა, მხოლოდ საჭირო წესრიგი დაემყარებინა, რომ მღელვარება არ მომხდარიყო; გადასახლება დანიშნულ ვადაში სავსებით თავისუფალი უნდა ყოფილიყო.

1879 წ. 4 თებერვალს ყარსის გუბერნატორმა მითითება მიიღო, ყარსის ოლქის მუსლიმი მოსახლეობა არ შეეკავებინათ, პირდაპირი თუ არაპირდაპირი გზით, ოსმალეთში გადასახლებისაგან. რუსეთის იმპერიის ხელისუფლება ფიქრობდა, რომ რუსები ჩაესახლებინა და დაემკვიდრებინა ამ სტრატეგიულ მხარეში და ამიტომ მათთვის ხელსაყრელი პირობების შექმნას ცდილობდა.

მაჰმადიანი ქართველები ოსმალეთში ბათუმის ოლქიდან აქტიურად მიგრირდებოდნენ. თითქმის მთლიანად დაიცალა მურღლულის ხეობა, ბევრი გადასახლდა ქვემო გურიიდან, ქვემო აჭარიდან. კავკასიის არმიის მთავარსარდლის მოადგილე დ. სვიატოპოლკ-მირსკი 1878 წ. 15 ოქტომბერს ბათუმის სამხედრო გუბერნატორს წერდა: “ბათუმის ოლქის მიღებით რუსეთმა მიიღო ბუნებრივი სიმაგრე კავკასიის საზღვრების ყველაზე უფრო საშიშ კუთხეში, რომელსაც ჰყავს მებრძოლი და ნახევრად დაუმორჩილებელი მოსახლეობა, ხალხი რომელიც თურქეთთანაა დაკავშირებული რელიგიით, ამიტომ იგი საშიშ ელემენტს წარმოადგენს ციხის შიგნით და მისი იქ ყოფნა შეუძლებელია”. მას საჭიროდ მიაჩნდა ამ ხალხის ასიმილირება, ან გასახლება. “ვიდრე ეს არ მოხდება, - წერდა იგი, - ბათუმის ოლქის შექმნა კავკასიაში ჩვენი გაძლიერების ნაცვლად დასუსტება იქნება”. ამიტომ იგი მოითხოვდა ხელი არ შეეშალათ მოსახლეობის გასახლებისათვის, “ადგილობრივი მოსახლეობა უნდა მოვიცილოთ”.

1880 წ. ხელისუფლებისთვის მოულოდნელად მურღლულის ხეობიდან სოფლების 66% გადასახლდა. მოელოდნენ დანარჩენი მოსახლეობის ერთი ნაწილის წასვლასაც შემოდგომაზე, ან მომდევნო წლის გაზაფხულზე. ბათუმის ოლქის გუბერნატორი კ. კომაროვი შეეცადა მათი გადასახლების მიზეზები გამოეკვლია. აღმოჩნდა, რომ მურღლულის მკვიდრი ახალგაზრდები, ამ მხარის ოსმალეთის შემადგენლობაში ყოფნის დროს, სტამბოლში მუშაობდნენ, რამდენიმე წლის სამსახურის შემდეგ მნიშვნელოვანი თანხით დაბრუნდნენ სოფელში, მოაწყვეს სახლები და მდიდრულად ცხოვრობდნენ; ეწეოდნენ ვაჭრობას, ჭოროხის ხეობიდან საქონელი ხოფაში გადაჰქონდათ; ბევრი მათგანი კარგ ადგილებს იძენდა მარმარილოს ზღვის პირას და მშობლიურ მხარეს ტოვებდა; რუსული სამხედრო საგუშაგოებისა და საბაჟოების გამო, ისინი კარგავდნენ თავიანთი საქონლის გასაღების საშუალებას, რაც მათ ოსმალეთში გადასახლებისაკენ უბიძგებდა.

ოსმალეთში გადასახლებულმა მოსახლეობის დიდმა ნაწილმა ხელუხლებლად დატოვა ბაღები, საფუტკრეები, მოვლილი ბაღები, სახლები... მურღლულის ხეობის დაცარიელების შემდეგ დადგა საკითხი, რომ თავისუფალ ადგილებში ვინმე ჩამოესახლებინათ.

1880 წ. მაჭახლიდან, მურღლულიდან, შავშეთიდან ბევრი გადასახლდა. 1881 წ. მაჭახელში იმოგზაურა ბათუმის ოლქის გუბერნატორმა კ. კომაროვმა. მაჭახელში 26 სოფელში 1600 კომლი ყოფილა. გუბერნატორის იქ ყოფნისას 800 კომლი უკვე გადასახლებული იყო, დანარჩენი 800 კომლიც, საზაფხულო სამუშაოების დასრულების შემდეგ, გადასახლებას აპირებდა. სხვა ცნობით,

მაჭახელში 1500 კომლი, 7500 კაცი ცხოვრობდა. აქედან 1881 წლამდე უკვე გასახლებულა 4 000 კაცი. კ. კომაროვის მაჭახელში ყოფნის შემდეგ მოსახლეობა არ გადასახლებულა და 800 კომლი ადგილზე დარჩა. როგორც ჩანს, მან ადგილობრივი მოსახლეობა დაარწმუნა, რომ მათ ყოფასა და ტრადიციებს საფრთხე არ ემუქრებოდა.

მაჭახლიდან კ. კომაროვი მურღულის ხეობაში გადავიდა. გუბერნატორს აქაც იგივე სურათი დახვდა. იყო სოფლები, სადაც არავინ იყო დარჩენილი. გუბერნატორს მურღულში დაუთვალეიერებია სოფლები: გურბინა, ზანზული, ღურჩა, ალუჩა, კაპარჯეთი, კორდეთი. ამ სოფლებიდან მას გავლენიანი პირები მიუწვევია გასახლების მიზეზების გასარკვევად. კ. კომაროვთან საუბრის შემდეგ იქიდან არავინ გადასახლებულა, თუმცა, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მოსახლეობის ძირითადი ნაწილი, 66% აქედან 1880 წ. გადასახლდა.

სხვა ცნობით, მურღულის 10 ათასი მცხოვრებიდან 500 კომლი, ანუ 4 ათასი კაცი გადასახლებულა.

1882 წ. 3 თებერვალს გადასახლების ოფიციალური ვადა დასრულდა. ამის შემდეგ იყო მოსახლეობის გადასახლების მხოლოდ ცალკეული შემთხვევები და მას მასობრივი ხასიათი არ ჰქონია. ხშირი იყო ნათესავეების წაყვანა ახალ საცხოვრისში.

რაც შეეხება მუჭაჯირობის მიზეზებს: ქართველი საზოგადოების მოწინავე ნაწილი კარგად ხვდებოდა, ასე რომ, ეს პროცესი ნაკლებად იყო რელიგიური მიზეზით გამოწვეული, რომ მისი საფუძველი რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის იყო. ეს თვალსაზრისი ნათლად გამოხატა გრ. ორბელიანმა, რომელიც მაშინ ბარბარე ორბელიანს გულისტკივილით წერდა: “თავადი ლევანი (ლევან მელიქიშვილი, - ბ. ხ.) ბათუმის ოლქის დასახედავად წავიდა, საიდანაც თითქმის მთელი ხალხი აპირებს გადასახლებას. ასე გაურბიან ჩვენს მართვა-გამგეობას ყველანი: ყირიმი დიდი ხანია დაცალიერდა, აფხაზეთიც აგრევე; დაცალიერდა და გატიალდა ყარსის ოლქი; რიგი ახლა აჭარაზე მიდგა”.

მუჭაჯირები ოსმალეთში ორი გზით მიდიოდნენ: ყარსის ოლქიდან – ძირითადად ხმელეთით, ბათუმის ოლქიდან – ზღვით. საშინელი სანახაობა იყო გამგზავრება. მშობლიური მიწა-წყლიდან აყრილი და ბათუმში ჩამოსული ასობით ადამიანი, დიდი თუ პატარა, ოსმალეთში მიმავალი გემის მოლოდინში ქუჩებში ათევდა ღამეს: მშიერ-მწყურვალნი, შიშველ-ტიტველნი, ძუძუმწოვარა ბავშვებით, შიმშილისაგან დასუსტებულნი და ავადმყოფნი. გამგზავრებისას ისინი ტირილით ეთხოვებოდნენ სამშობლოს. “დროების” კორესპონდენტი აღწერს ფოცხოვიდან გასახლებულთა წასვლას. საცოდაობა იყო მათი ნახვა: ტირილითა და ვაი-ვაგლახით ეთხოვებოდნენ აქაურობას.

ქართველი საზოგადოების მოწინავე ნაწილმა დაიწყო ბრძოლა მუჭაჯირობის შესაჩერებლად და გადასახლებულთა სამშობლოში დასაბრუნებლად. ამ მხრივ ბევრი გააკეთეს გ. წერეთელმა, ს. მესხმა, გრ. გურიელმა და სხვ. ამის შედეგად გადასახლების პროცესი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოდან შენედა და მუჭაჯირობა ნაწილიც სამშობლოში დაბრუნდა. ოსმალეთში გადასახლებული ქართველი მუჭაჯირები დასახლდნენ შავი ზღვის სანაპიროზე (ჭანეთი), ქვეყნის დასავლეთ ნაწილში, მარმარილოს ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე, ნაწილი კი სტამბოლსა და სხვა ქალაქებში გაიფანტა.

გადასახლებული მოსახლეობის ნაწილი გზაში იხოცებოდა, ნაწილი კი, — ადგილზე ჩასვლის შემდეგ. რა თქმა უნდა, რთული იყო ახალი საცხოვრისის შეგუება, ადაპტაცია ძალიან გაუჭირდათ.

მუშაჭირთა უმრავლესობა პირველად ზოფისა და ტრაპიზონის მიდამოებში გადაიყვანეს და იქიდან ოსმალეთის სხვადასხვა პროვინციაში გაასახლეს. უმრავლესობა ისეთ ადგილებზე დასახლეს, საიდანაც ადგილობრივი მოსახლეობა, ცუდი კლიმატური პირობებისა და მოუსავლიანობის გამო სხვაგან გასახლებულა, ბუნებრივია, რომ ასეთ პირობებში ჩავარდნილი ადამიანები სხვა ადგილებს ეძებდნენ საცხოვრებლად. მუშაჭირთა უმრავლესობა არ დაეცა და გააგრძელა აქტიური ცხოვრება; ამას მოჰყვა ადგილობრივ მოსახლეობასთან დაპირისპირება.

2013 წლის აგვისტოს თვეში სამეცნიერო ექსპედიციის ფარგლებში საშუალება გვქონდა მარმარილოს ზღვის რეგიონში მცხოვრები ეთნიკურად ქართველი მოსახლეობით დასახლებულ ტერიტორიაზე დემოგრაფიული პროცესების დაკვირვებისა. აღნიშნული პროვინციებია: (პროვინციებში შემავალი რაიონებით და სოფლებით) საქარიას პროვინცია: შენდგეის რაიონი, კარასუს რაიონი, ქოჯალის რაიონი, არიფიეს რაიონი, საფანჯას რაიონი, გეივიეს რაიონი, აქაზის რაიონი, ყარაფურჩეყის რაიონი; ბურსას პროვინცია: ინეგოლის რაიონი, გემლიქის რაიონი, იზნიქის რაიონი, ქოჯაელის პროვინცია.

საკვლევ რეგიონში ეთნიკური ქართველებით დასახლებულ ადგილებში დემოგრაფიული მდგომარეობა თითქმის ერთგვაროვანია. თუ მოხუცების თაობაში ოჯახი, როგორც წესი, ოთხ-ხუთ, ზოგ შემთხვევაში, მეტ შვილსაც აჩენდა, ახალგაზრდებში იგივე ტენდენცია შენარჩუნებული არაა. წყვილი ცდილობს ერთ-ორ შვილს არ გადააჭარბოს, რასაც იმით ხსნიან, რომ ცხოვრება მნიშვნელოვნად შეიცვალა და ბავშვის აღზრდა, სწავლა და დაოჯახება დიდ მატერიალურ რესურსს მოითხოვს, უწინ კი ოჯახს, როდესაც მიწათმოქმედებას და მესაქონლეობას მიჰყვებოდნენ, მეტი მუშა ხელი სჭირდებოდა. შესაბამისად, ბევრი შვილიც ჰყავდათ. ამასთან, საინტერესოა, რომ ახალგაზრდების დიდი ნაწილი სამრეწველო ცენტრებშია თავმოყრილი და სამსახურს სწორედ დიდ ქალაქებში ეძებს; ეს ყოველივე თურქეთის რესპუბლიკის სწრაფ ეკონომიკურ აღმავლობას და ურბანიზაციის არნახულ მასშტაბებს უკავშირდება, რასაც ეთნიკურ ქართველთა სოფლებიდან გადასახლება და მეტ-ნაკლებად ქართულ გარემოს მოწყვეტა მოჰყვა.

მუშაჭირ ქართველებზე საუბრისას აუცილებლად გასათვალისწინებელია ის ფაქტი, რომ ახლად დასახლებული სოფლები ეთნიკურად მხოლოდ ქართული იყო და სხვა ეთნოსებთან შერეულ ქორწინებაში იშვიათად შედიოდნენ; არის შემთხვევები როდესაც სოფლებში მუშაჭირი ჩერქეზები და ქართველები ერთად ცხოვრობენ, მცირე გამონაკლისით, მაგრამ ქართველები აფხაზებთან ერთადაც ცხოვრობენ. მთხრობელები აღნიშნავენ, რომ მათ შვილებს არ აძლევდნენ საშუალებას, რომ ეთნიკურად არაქართველი არ მოეყვანათ ცოლად; ქალის გათხოვების შემთხვევაში კი შედარებით თავისუფალი იყო არჩევანი, რასაც დღეს ვეღარ ვიტყვით. თუნდაც იქიდან გამომდინარე, რომ მეგაპოლისში გადასახლებულ ახალგაზრდას იშვიათი კონტაქტი აქვს ეთნიკურ ქართველთან, თანაც იგი მამაბაბუელ სოფელში წელიწადში მხოლოდ ორი-სამი კვირა თუ მიდის დასასვენებლად, მათი სამსახური, ძირითადად, დიდ ქალაქებშია, სოფლად

ქართველები - 40 კომლამდე), ყარაყაღიში (ეთნიკური ქართველები - 50 კომლამდე, ე.წ. "შესხი თურქები"- 8 კომლამდე), ბაჰარიეში (ეთნიკური ქართველები - 9 კომლამდე, ბოსნიელები - 16 კომლამდე), ერიქლიში (ეთნიკური ქართველები - 30 კომლამდე, დანარჩენი ახალციხიდან მოსული ე.წ. "შესხი თურქია"), ფინდიკლიში (ეთნიკური ქართველები - 20 კომლამდე, დანარჩენი ჩერქეზია), გუნეი ქესთანეში (ეთნიკური ქართველები - 20 კომლამდე, დანარჩენი აფხაზია), ყარაყაყაიაში (ეთნიკური ქართველები - 15 კომლამდე, აფხაზები - 2 კომლი, დანარჩენი თურქია), ჰაჯიყარაში (ეთნიკური ქართველები - 20 კომლამდე, ჩერქეზები - 70 კომლამდე), დაბა იენიჯეში (ეთნიკური ქართველები - 100 კომლამდე, დანარჩენ მოსახლეობას პომაკები, ბულგარელები, ბოსნიელები და თურქები წარმოადგენენ).

საკუთრივ ინეგოლის მოსახლეობა 160 000 სულს შეადგენს, ხოლო სოფლებიანად 220 000-ს; აქედან მოსახლეობის 35%-მდე ეთნიკური ქართველია. თურქეთში ზუსტი მონაცემები სხვადასხვა ეთნოსის წარმომადგენელთა რაოდენობის შესახებ ძნელი მოსაპოვებელია გარკვეული ობიექტური მიზეზების გამო, ამიტომ ციფრები, რომელიც შესაძლოა ქართველთა რაოდენობას ასახავდეს, ზუსტი არ იქნება, მაგრამ გარკვეულ მოსაზრებებზე დაყრდნობით შესაძლებელია რეალობასთან მიახლოებული დასკვნები გამოვიტანოთ, რაც შემდგომი კვლევის საგანია.

დამოწმებული ტერატურა

- რ. თოფჩიშვილი, 2015** – რ. თოფჩიშვილი, "ხალხთა მიგრაციები", თბ., 2015.
- შ. მეგრელიძე, 1956** - შ. მეგრელიძე, "აჭარის გათავისუფლება თურქთა მონობისგან", ბათ., 1956.
- შ. მეგრელიძე, 1963** – შ. მეგრელიძე, "სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიიდან", თბ., 1963.
- ბ. ხორავა, 2004** - ბ. ხორავა, "აფხაზთა 1967 წლის მუჰაჯირობა", თბ., 2004.

MIRIAN KHOSITASHVILI

**ISSUES OF HISTORICAL DEMOGRAPHY OF THE TERRITORY
SETTLED BY ETHICAL GEORGIANS IN THE MARBLE SEA REGION
IN THE REPUBLIC OF TURKEY**

In 1878 after Russia-Turkey war Georgians who became Moslems in Adjara stardet to leave with families and left the lands of their ancestors, homes, properties. They used primarily ships for migration, but there many cases of using cartloads as the means of transportation. Not only Adjara was abandoned, but also the region of Artvini, valleys of Murguli and Borchkha Maradidi.

Georgian Muhajirs were given two big regions to settle in Turkey, these are the coasts of the Marble Sea and coast of the South Black Sea. Exiled chose the places which incredibly resembled their home lands in terms of high and low lands, flora and fauna, forests, rivers.

Demographic conditions are almost the same in places settled by Georgians. If in older generations family had five and in some cases more children as a rule, in young generations this trend is not retained. Couple tries to have no more than one or two children, which they explain by the fact that life changed significantly and bring up of children, their education and marriage demand large material resources, and in older times when they followed agriculture and cattle-breeding more workers were in need.

Also it's interesting fact that large part of youngsters are gathered in industrial centers and search for work in big cities, all of these are connected with large scales of urbanization which is followed by migrating ethnical Georgians from villages and losing contact at some extent from Georgian surroundings.

Data about representatives of different ethnos is hard to find in Turkey for certain objective reasons, so numbers which might show the amount of Georgians are not precise, but according to certain ideas it's possible to make conclusions which are close to reality.